

Dr. Sozdar Mîdî (E. Xelîl)

wergera ji erebî: Mustefa Reşîd

Xeleka Gotaran: Kurd û Îslama Siyasî Xelek 4

4 - Rah û damarên ramanên ayînî li Kurdistanê

Berî Cihûtî, Xirîstiyaniyê û Îslametiye neteweya Kurd bi ti awayî ne di tarîtiyeka giyanî û sincî da dijiya; wek ku hin îslamewiyên tuntrew hewldidin rewşa me wisa bidin xuyakirin. Bi vajayî wê, seranserê ax û zemîna Kurdistanê landik û dergûşa kevintirîn û navdartirîn sazûmanên mîtologî û ayînî li Rojhilata Navîn bû. Daku em vê rastiyê bidin xuyakirin, ka em hinekê li rah û damarên ramanên ayînî li Kurdistanê bikolin.

Serdem û heyamên pêşketina mîtologiya kurdistanî:

Hemû ol û ayîn - bi destpêkên xwe yê mîtologî va - wek diyardeyên giyanî yê çand û şaristaniya neteweyan tên hejmartin; ew wek şêwe û awayekî derbirîna dîtina wan neteweyan ya hebûnî û gerdûnî ye. Ji hêla din va ev diyarde û ev dîtîna wek Eynik û neynika rewşa wan a civakî, siyasî û aborî ye jî. Daku em bi temamî rah û damarên mîtologîya kurdistanî têbigihînin, divêt em vegehin serdem û heyamên kevîna ya neolîtîk (*neolithic*), ku 9000 sal b.z. destpêdike. Divêt em vegehin ser rewşa erdnîgariya wê demê ya germiyan û kuntarên çiyayên Zagros û Toros û derdorên wan (landik û dergûşa neteweya Kurd). Ji wan herêm û wan derdorên koça şaristaniyê bi mîtologiyê destpêkir û bi rê ket, û wisa ew di çar heyamên dîrokî ra derbas bû:

1 - Heyama Şaristaniya Guzana: Şaristaniya Guzana di heyama kevîrî û madenî da (5600 - 4400 b.z.) xuyabû. Ev şaristanî li gor *Girê Guzana* ku li nêziya bajarê Kurdan Serê Kaniyê ye hatiye binavkirin. Navê vî girî bi encama siyaseta nijadperest hate erebkirin û bû "Til Helef". Ev *Şaristaniya Guzana* şaristaniyeka gelek petî û hîmî ye ku wê li piraniya erdnîgariya Kurdistanê şopên xwe hîştine. Di hembêza vê şaristaniyê da hunera çandiniyê, hunera çandin û pirkirina giya, sewse û fêkiyan, xwedîkirina lawir, sewal û heywanan, avakirina avahî û xaniyan û çêkirina qermît û bikaranîna wî di gelek warên jiyanê da pêkhat û geş bû. Ji hêla din va, dîsa ev şaristanî bû ku di hundirê wê da mîtologiyê destpêkir û berî her tiştî xwedawendên heyam û surîştê,

xwedawendên dayîkî, bereket û berhemê, awa û şewazên veşartin û binerdkirina miriyan, baweriya bi hebûna jiyaneke din piştî vê jiyane û hwd. peydabûn. Hên di wan deman da gava mirovan miriyên xwe vedişartin seriyên wan bi aliyê rojava va datanîn û rûyê wan didan aliyê derketina roj û tavê. Her wisa bi miriyan ra hin nawel û alavên wan yên taybet jî dixistin gorê; bi baweriya ku dibe ji wan ra di jiyana din da pêwîst bibe⁽¹⁾.

2 - Heyama Somerî: Ji erdnîgariya *Şaristaniya Guzana*, Somerî ber bi başûrê Mezopotamiya va li dora salên 4000 b.z. daketin û bi xwe ra çand û şaristaniya çiyayên Zagros (*çiyayên Kurdistanê*) bi hemû naverokên wê yên ayînî, civakî, siyasî û aborî va anîn warên xwe yên nû. Wan li van warên nû êdî nivîsîn bikaranîn. Ji berma û nivîsên ku li ser qermîtan gelek berhem mane, wek nimûne Destana Gilgamêş. Li van herêman, Someran xanî û perestgehên xwe yên heya sê qatan jî li cihên bilind avakirine (*Avahiyên Sêqore*). Dîsa li vir salnameya li gor rojê bikaranîne û *Pantheona Xwedawendan (Civata Xwedawendan)* bi serpereştiya xwedawendê mezin *Anû* û di pey ra *Enlîl* û *Engî* bi nav kirine ku ev xwedawend siya xwe li mirovan dikin û jiyana wan bi rê va dibin. Ji şaristaniya Somer wek dînda û neviya *Şaristaniya Guzana* pêkhatên şaristaniyê derbûn û li gel mîtolojiya li seranserê Rojavayê Asiyayê belav bûn.

Di heyamên piştî wê ra, her gel û neteweyekê li gor çanda xwe êdî têda hin guhartin pêkanîn. Yek ji efsane û çîrokên mîtolojiya wê demê çîroka *tofana pêximber Nûhe*. Hemû bermayên çanda Somerî, Babilî, Cihûyî, Xirîstiyaniyê û Îslamî dibêjin ku ew çiyayê keştiya Nûh li ser daketiye li Kurdistanê ye. Navê wî çiyayî di bermayên Somerî û Babilî da *NÎSÎRe*. Li gor hin lêkolîneran ev çiya "*Çiyayê Pîre-Megron*" e ku li nêziya bajarê Silêmaniyê li başûrê Kurdistanê ye⁽²⁾. Li gor pirtûka *Tewratê* ya Cihûyan ev çiya "*Çiyayê Agirî*" ye (*Ararat*). Lê di pirtûka Qur'anê da tê gotin ku "*Çiyayê Cûdî*" ye. Akkadî û Babilîyan navê xwedawendê Somerî "*Ûtû*" (bi kurdî "*Etûn, Pêtî*") yanê **roj** birine û nav lêkirine "*Şimş*". Xwedawendê heyam û surîştê yê Samiyan li Mezopotamiya û Sûriyayê (Heded, Heded) ji guhartina navê xwedawendê Somerî "*Addaw, Adad*" (xwedawendê ku rizq dide) hatiye⁽³⁾.

3 - Heyama Kaşî û Horiyan: Ev heyam ji salên 2000 heya 1000 b.z. dirêj dibe. Di wan deman da erdnîgariya Kurdistanê di bin serdariya pêşengên Kurdan ji herdu şopên *Kaşî* û *Horî* (*Hûrî = Xorî*) da bû, tevî desthilatdariya *Kaşîyan* li Somer û Babil (navenda Îraqa îro). Mîtolojiya kurdistanî di wê demê da ber bi pêş ket. Li ba *Kaşîyan* xwedawend "*Xod, Xwe Da*" (yê ku xwe bi xwe daye) tê naskirin. Û xwedawendê rojê "*Suriaş*" li ba *Horiyan* "*Ê Sore*" tê gotin û di pey ra li ba pêşiyên Kurdan wek "*Ahora*" bi nav dikin⁽⁴⁾.

¹ Mohammed Payyûmî Mihran: Dîroka Îraqê ya Kevin, rûpel 23.

² Taha Baqir: Destana Gilgamêş, rûpel 141 û serinc 160.

³ Samoel Gremer: Ji Tabloyên Somer, rûpel 75.

⁴ Arshak Savrastiyân: Kurd û Kurdistan, rûpel 42, Dyakonov: Midiya, rûpel 131 - 133.

Gelek şop û nîşanên wê yekê hene ku çanda gelên kevin yê Îraqa niha (*Akkadî, Babilî, Aşûrî, Kildanî*) û yê herêma Sûriya û Filestînê (*Fînîqî, Ken'anî, Ibranî, Aramî*) bandora xwe ji çanda Somer û şaristaniya *Kaşî-Horî* girtine, bi taybetî jî di warê mîtologiyê da. Tenha wek nimûne em xwedawendê heyam û surîştê "*Heded*" bi nav dikin ku ji xwedawendê *Surîştê* yê Horî "*Teşşûp*" hatiye, ewê ku hên di bermayên kurdên me yê Êzîdî da bi awayê "*Adû, Adî*" tê naskirin⁽⁵⁾.

4 - Heyama Madan(Mîdiya): Ev heyam ji salên 1100 heya 550 b.z. dirêj dike. Di vê heyamê da hemû şop û beşên pêşiyên Kurdan di warên çandî, civakî û siyasî da ketin nav hev û bûn yek. Padîşahê Madan yê yekemîn *Deyako*, kurê wî *Ferawurt* û neviyê wî *Keyxesro* pêşiyên Kurdan di warên siyasî, çandî û ayînî da heya bi radeyeka mezin kirin yek, û wisa bingehên pêkanîna neteweya Kurd avakirin. Di dema wan da neteweya Kurd taybetmendiyên xwe yê ji neteweyên din cuda û di nava xwe da hevgirtî standin. Di wan deman da têgihîn û nîşanên mîtologiya kurdistanî di nava tevaya gel da belav bûn û rûniştin. Di destpêkê da bêhtir li dor ayîna perestina *Rojê* digeriya û di pey ra bi awayê ayîna *Zardeştî* ya yekbûna *Xweda* cih girt.

Ji mîtologiya ber bi yekbûna Xweda:

Ramana ayînî kurdistanî di pêşketina xwe da ji sazûmana mîtologiya destpêkî heya bi *Sazûmana Ayînî Yekbûyî* di çar heyaman ra derbas bû, û bi van taybetmendiyên tê naskirin ku ew jî evin:

A - Mîthrayî: Li gor xwedawendê rojê yê *Ariyên* kevin "*Mithra*", xwedawendê *Hevgirtin* û *Hevpeymanê*, parêzvanê maf û rêzê, peywanê rastî û wergirê giyanê mirovan piştî mirinê. Xwedawend "*Mithra*" nîşana tav û rojê bû. Ev ayîn ber bi rojhilat va heya bi welatê Hind belav bû û ber bi rojavayê va rojavayê Asiyayê derbas kir û di salên 60 z. da êdî ket Romayê. Di sedsala 2-an ya z. da li seranserê emperatoriya Romî belav bû heya ku gihîşt giravên Brîtaniyayê jî⁽⁶⁾.

B - Zorvanî: Li gor xwedawend "*Zorvan*", xwedayê xêr û ronahiyê û xwedayê demê. Di vir da *Ahora-Mezda* (xwedawendê ronahî û xêrê) û dijberê wî *Ehrîman* (xwedawendê tarîti û şer) digihînin hev, herdu dibin yek têgihîn û yek xwedawend ku cudahî di navbera wan da namîne û wisa ji du-xwedawendîtiyê derbas dibe⁽⁷⁾.

C - Mezdayî: Xwedayê cîhanê û hemû mirovan. Di vê ayînê da peywendiyên navbera mirovan û hezên asîmanî gelek aşkera û zelalin. Em wisa bawer dikin ku peydabûna "*Mezdayiyê*" hevaltiya peydabûna ramana siyasî ya yekbûyî li ba

⁵ Gernot Wilhelm: Horî, rûpel 100. Sabatino Moscati: Şaristaniyên Samî yê Kevnare, rûpel 258.

⁶ Jefry Barner: Baweriyên ayînî li ba gelan, rûpel 147. Arnold Tuinbi: Kurtahiya dîrokê, rûpel 2/187

⁷ Samoel Gremer: Efsaneyên Cîhana Kevin, rûpel 313.

pêşiyên Kurdan dike. Bi temamî di wê demê da gava baweriya siyasî-kurdistanî ku kesê Kurd xwe tenha wek endamê êl û hozekê didît, êdî vê rewşê derbas dike û xwe wek endamê yekîtiya êl û eşîrên seranserê welat dibîne.

D - Zerdeştî: Padîşahê Madan yê yekem *Diyako* hîmê *Padîşahiya Madan* li ser bingehên pêşketina ramana siyasî ya yekîtiya êl û hozên Kurdan danî û emperatoriyeke wisa avakir ku karibe welatê Mad û gelên çiyayî ji zor û setema emperatoriya *Aşûrî* rizgar bike (wisa xuyaye ku Kurd nabin yek heyanî zordarî li ser wan pir giran dibe). Li gel vê pêşketina siyasî, sazûmana ayînî ariyanî li ser destê pêximberê Madî *Zerdeşt* bû sazûmaneka yekbûyî bi serpereştiya xwedawendê yekane *MEZDA* û wek "*AHORA MEZDA = HORMEZD*" hat binavkirin; pêximber *Zerdeşt* hemû rewiştên pîroz lêkirin. *Zerdeşt* sazûmaneka ayînî, temam û tevayî danî ku têda rewayî, perestin, rê û şêwazên perestina Xweda, rêberiya Xweda li ser zemînê û çarenûsa mirovan li cîhana duwem gişt hene⁽⁸⁾.

Bandora ramana ayînî kurdistanî li ser herêmên din:

Di rastiye da ramana ayînî kurdistanî, çî bi şêwazê *Somerî* û çî bi şêwazê rojperestî ku ji heyama *Kaşî* destpêdike heya bi *Zerdeştîyê*, şopên xwe yên pir girîng di ayînên *Rojhilata Navîn* da bi cih kirine; bi taybetî jî ew ayînên ku ji wan ra "*asîmanî*" dibêjin, wek *Cihûtî*, *Xirîstiyânî* û *Îslametiye*. Helbete emê nikaribin di vê nivîsê da bi berfirehî têkevin nava vê mijarê, ji ber ku ew hewceyî lêkolînên pir fireh û kûre. Em hêvîdarin ku emê ji pêra van agahdariyên pêwîst temam bikin. Li vir emê tenha hin nimûneyan bidin:

1 - Çîroka Tofana Nûh: Gava padîşahê Kildanî *Neboxez Nesser* bajarê *Ûrşelîm* (*Quds*) paytextê *Cihûyan* li *Filestîne* roxand, *Cihû* aware bûn û di sala 598 b.z. ew şarederî *Mêzopotamiya* û başûrê *Kurdistanê* kirin. Wan li wir çîroka pêkhatina gerdûnê, afirandina jiyane û çîroka *Tofanê* wergirt. Di pey ra têda hin guhartin li gor sazûmana xwe ya ayînî *Cihûyî* pêkanîn. Ji *Tewratê* jî ev bermaya *Somerî* derbas nav *Xirîstiyânî* û *Îslametiye* bû.

2 - Beranê Qurbanê: Rahên vê xweriska (adeta) ayînî hên li ba *Horiyan* hebûn. Wê hingê *Rêberê Ayînî* sê tilûr (teyr) dihanîn, hemû guneh û sûcên gel davêt ser wan û ew dikirin qurban ku wisa seranserê gel ji sûc û gunehan rizgar bibe. Di pey ra ev xwerisk (adet) derbasî *Cihûtiyê* bû. Li ba wan *Rêberê Ayînî* yan nêriyek yan jî gayek dihanî, gunehên gel diavêtin ser wî û ew berdida biyabanê. Vê xweriska han di pey ra bi awayê "**Beranê Qurbanê**" li ba pêximber *Îbrahîm* hat xuyakirin (wek ku di *Tewratê* da hatiye) û ji *Cihûtiyê* êdî derbasî *Îslametiye* bû⁽⁹⁾.

⁸ Dyakonov: *Midiya*, rûpel 355, 378. Hamed Abdulqadir: *Zerdeşt Pêximberê pêşiyên Îraniyan*, rûpel 24. Abdulhamid Zayed: *Rojhilata Hemdem*, rûpel 653, 655.

⁹ Gernot Wilhelm: *Horî*, rûpel 133, 134. Fadil Abdulwahid Ali: *Ji Somer heya Tewratê*, rûpel 154. *Pirtûka Pîroz*, Dema Kevin, *Rêwîtiya Rastguhên Pêşîn* 16, Ayet: 9 - 11, 21 - 22.

3 - Iblîs / Şeytan: Berî ku Cihû li başûrê Kurdistanê bi cih bibin, gava *Neboxez Nesser* ew şarederî wir kirin, di bermaya wan da heyberekî wisa şerrûd bi navê (*Îblîs/Şeytan*) ku dijberiya Xweda dike, tinebû. Ev têgih ji xwedawendê şer *Ehrîman* ji Zerdeştîyê wergirtin, û bi hin guhartinan derbasî Cihûtî, Xirîstîyanî û Îslametiye bû.

4 - Cîhana Din: Berî ku Cihû şarederî başûrê Kurdistanê bibin, di bermaya wan a ayînî da tiştêkî wisa bi maneya "**Cîhana Din**", ku niha di Cihûtî û Îslametiye da heye, tinebû. Cihûyan ev tişt ji Zerdeştîyê wergirt, ji ber ku têda wêneyekî temam û dagirtî li ser *Jiyana Piştî Mirinê, rawestina mirovan* ji nû va, *Hesab û Pîvana Xêr û Gunehan, Sezadan, Pira Selatê, Bihuşt û Dojehê* heye.

Ev bû bi kurtahî rêveçûna ramana ayînî Kurdistanê ji demên kevnare da heyânî ketina emperatoriya Madan sala 550 b.z. Ev jî piştrast dike ku Kurdistan ji ayîn û ramanên olî ne welatekî vala bû. Bi vajayî wê, ew di hemû warên jiyane da nawenda van ramanan bû. Belê, ramanên ayînî li Kurdistanê peyda bûne. Kurdistan herdem warê hêzana van raman bûye, û ji wir şewq û tîna xwe daye hemû ayîn û olên seranserê Rojhilata Navîn.